

Edvin Pezo, ZWANGSMIGRATION IN FRIEDENSZEITEN? JUGOSLAWISCHE MIGRATIONSPOLITIK UND DIE AUSWANDERUNG VON MUSLIMEN IN DIE TÜRKEI (1918 BIS 1966), [PRISILNE MIGRACIJE U DOBA MIRA, JUGOSLOVENSKA MIGRACIONA POLITIKA, ISELJAVANJE MUSLIMANA U TURSKU 1918–1966] München (Oldenbourg Verlag) 2013, 374 str.

Malo koja od mnoštva zapaljivih tema koje se tiču srpsko-albanskih odnosa toliko uzburkava strasti kao pitanje iseljavanja u Tursku. Dok srpska strana uglavnom insistira na više-manje prinudnom iseljavanju Srba sa Kosova i Metohije, albanska postavlja iseljavanje muslimana sa prostora Jugoslavije u Tursku kao neku vrstu pandana, proglašavajući po automatizmu veliku većinu iseljenika za Albance. Budući da je to samo jedno od mnogih spornih pitanja u međusobnim odnosima, jasno je da su mu obe strane pristupale po pravilu jednostrano. Tu jednostranost – između ostalog uključujući u priču i Turke, Tursku, Makedonce, Bošnjake i Torbeše, kao i neke nove aspekte problema – nastojao je da u širokom istorijsko-geografskom kontekstu rasplete u svojoj doktorskoj disertaciji bavarski historičar balkanskih korena, Edvin Pezo. On, doduše, nije prvi koji je to pokušao da uradi, ali je njegov pokušaj zbog obilja izvora i relevantne literature i naglašene težnje ka objektivnosti i kritičnosti kako prema historiografskim radovima, tako i prema izvorima na kojima se oni baziraju, uspješniji od ostalih.

Pezova teza je izašla u izdanju uglednog Oldenbourg Verлага koji objavljuje najvažnije nemačke radove o Balkanu, što govori o njenom mestu u inače tako bogatoj nemačkoj historiografiji. Sastoji se od osam delova i zaključka, a

pokriva dva odvojena i različita perioda muslimanske emigracije u Tursku – između dva svetska rata i posle Drugog svetskog rata. Bitna odrednica njegovog rada jeste prostor koji pokriva: on se bavi muslimanima Kosova, Metohije i Makedonije, to jest najvećim delom Albancima, Turcima i Torbešima, dok Bošnjake Sandžaka i Bosne i Hercegovine spominje samo uzgred. Ta razlika nije arbitrarno uvedena već se zasniva na shvatanju jugoslovenskih elita da je Jugoslavija slovenska država u kojoj su Turci i Albanci smatrani za tuđince, ali ne i slovenski muslimani – iako su i oni u Makedoniji bili delom zahvaćeni procesom seoba. Ova shvatanja, kao i shvatanje srpskog istorijskog prostora od strane srpske intelektualne elite krajem XIX i u prvoj polovini XX veka izneti su u uvodu u kome se iznosi i autorov predlog faza iseljavanja muslimana u Tursku. Pored toga u uvodu je dat kritički osvrt na postojeću literaturu i dostupne izvore.

Drugi deo nosi simptomatičan naslov „Statističko približavanje“. Problem brojeva u međuetničkim odnosima je uvek škakljiv. A ako se radi o državi sa nesređenom administracijom i prilikama, brojevi zbog svoje nepotpunosti i nepouzdanosti čine problem još težim i pružaju odličan materijal za svakovrsne manipulacije. Koristeći mnoštvo izvora i kritički vrednujući dosadašnju literaturu, Pezo je pokušao da odgovori na pitanje o broju muslimanskih iseljenika. Pri tom je definitivno oborio prenavuđane brojeve koje nudi albanska i proalbanska historiografija. Njegov, vrlo utemeljen zaključak jeste da se između dva svetska rata iz Jugoslavije iselilo između 60.000 i 70.000 muslimana. Od toga je bilo između 24.000 i 35.000 Albanaca – dakle višestruko manje nego što se u mnogim delima albanskih auto-

ra može naći. I za period posle Drugog svetskog rata Pezo je, na osnovu mnogo preciznijih dokumenata, utvrdio mnogo manji broj iseljenika. Taj broj je za period 1951–1956. godina, po službenim podacima, iznosio 92.564, a Pezo procenjuje da je među njima bilo najviše 25.500 do 34.000 Albanaca.

Treći deo knjige se bavi migracionom politikom države – ciljevima, predstavama i željama kojima su se državne vlasti tokom međuratnog perioda i posle Drugog svetskog rata rukovodile u oblikovanju svoje politike iseljavanja. Autor ukazuje na faktore koji su u zemlji i inostranstvu (pre svega u Turskoj) uticali na rast, odnosno pad broja muslimanskih iseljenika i na stav vlasti prema njima. Kao i neki drugi atori pre njega, on je jasno uočio da su jugoslovenske vlasti tokom 1920-ih godina olakšavale iseljavanje manjinskih grupa koje su percipirane kao teške za asimilaciju. Za posleratno razdoblje Pezo navodi nekoliko *push* i *pull* faktora koji su u prve dve decenije socijalističke Jugoslavije uticali na intenzitet iseljavanja u Tursku, iako je taj deo mnogo kraći. Posebna pažnja je poklonjena sticanju i gubljenju državljanstva, kao i praktičnim i pravnim pitanjima vezanim za reemigraciju u kontekstu migracione politike.

Četvrti deo knjige je posvećen raznim spoljnim i unutrašnjim političkim, ekonomskim, verskim, porodičnim, ideološkim i drugim faktorima koji su uticali na muslimane da se iseljavaju. U njemu je, između ostalog, dat osvrt na jugoslovensku i tursku politiku iseljavanja odnosno useljavanja i albanske pokušaje da se na nju utiče.

Peti deo obrađuje dve teme koje su do sada bile nejednako prisutne u istoriografiji: konvenciju o iseljavanju 200.000

muslimana iz 1938. godine i *gentlemen's agreement* o iseljavanju Turaka iz 1953. godine. O prvom, Pezo kritički preispituje i obogaćuje dosadašnju literaturu. O drugom postoji mnogo manje direktnih izvora, tako da je to pitanje morao da osvetli uglavnom indirektno, stavljajući ga u kontekst kako unutrašnjeg jugoslovenskog razvoja, tako i odnosa sa Turskom i opšte međunarodne situacije. Kao i pri obradi drugih pitanja, autor i ovde demontira neke mitove uvrežene pre svega u albanskoj historiografiji.

Šesti deo knjige razmatra vezu agrarne i kolonizacione politike i migracijskih kretanja. Ona je bila posebno važna u međuratnom periodu, iako su mene jugoslovenske politike prema selu posle Drugog svetskog rata takođe uticale na iseljavanje muslimana. Dok je u međuratnom razdoblju glavni faktor iz sfere agrarne politike koji je uticao na iseljavanje bilo oduzimanje zemlje od muslimana i naseljavanje srpskih kolonista, posle Drugog svetskog rata to su bile mere kolektivizacije poljoprivrede i ograničavanje veličine privatnog poseda. Pezo se dosta detaljno bavi međuratnom kolonizacijom, pokušavajući da unese red u more nepotpunih, protivrečnih i jednostranih tvrdnji koje se nalaze u izvorima i literaturi o tom problemu. Jasno je da je zbog prirode događaja, deo o kolonizaciji posle Drugog svetskog rata mnogo manje obiman.

Sedmi deo knjige se bavi nasiljem i diskursom izгона kao bitnim faktorima koji su uticali da se deo muslimana odluči na seobu. Još više nego agrarna politika, ovo pitanje uzburkava strasti u srpsko-albanskim raspravama. Pezo pokazuje da zbog spoljnopolitičke situacije, odnosno stanja u Turskoj, nasilje nije uvek u onoj meri uticalo na iselja-

vanje kako bi se moglo pretpostaviti. On jasno pokazuje radikalizaciju mišljenja dela srpskih elita od sredine 1930-ih godina, kao i pojačan pritisak na Albance u tom periodu, ali ih i svodi na pravu meru: kako praktične posledice u pogledu iseljavanja, tako i relativan utisak nekih „famoznih“ elaborata (V. Čubrilovića, O. Krstića i drugih). S pravom, međutim, konstatuje duboke tragove koje je politika pritiska ostavila na Albance i njihovo držanje tokom Drugog svetskog rata i posle njega. Po njemu isti značaj u albanskoj svesti je imalo i nasilno razoružavanje 1955/56. koje je praćeno raznovrsnim nasiljima. Pezo, međutim, ističe da nema dokaza da je njegov cilj bio da podstakne Albance na iseljavanje – kako se često tvrdi u albanskoj i proalbanskoj historiografiji (Malcolm, Vickers), napominjući da su nasilju bili izloženi i Srbi i Crnogorci, iako u nešto manjoj meri.

Poslednji deo knjige se bavi iseljavanjem u Tursku 1950-ih godina koje se odlikuje protivrečnostima: od nepriznavanja turske manjine na Kosovu, do njenog priznavanja i (dobrovoljnog) upisivanja Albanaca kao Turaka; od restriktivne do liberalne politike iseljavanja; različitim pogledima na emigraciju u Srbiji i Makedoniji itd. Zbog nedostatka mnogih ključnih dokumenata, autor je mogao uglavnom da konstatuje ove protivrečnosti i pokuša da ih protumači na osnovu dostupnih izvora i stavljajući ih u širi društveni kontekst. U svakom slučaju, bilo je dovoljno dokaza da se pokaže da nije bilo nikakve „zavere protiv Albanaca“, te da je njihovo iseljavanje (kao i iseljavanje ostalog muslimanskog življa iz južnih delova zemlje) i u tom periodu bio vrlo višeslojan fenomen. Knjiga se završava kraćim zaključkom koji rezimira rezultate istraživanja.

Rad Edvina Peza o iseljavanju muslimana u Tursku predstavlja ne samo vrlo vredno proširenje dosadašnjih istraživanja, već u mnogo čemu i njihovu dobro zasnovanu i argumentovanu korekciju. Knjiga sadrži ogromno obilje statističkih podataka i procena sakupljenih iz izuzetno obimne i raznovrsne arhivske građe i relevantne literature. Iako zbog objektivnih okolnosti (nedostupnost mnogih izvora pre svega) studija nije uspela da do kraja zaokruži priču o iseljavanju muslimana iz južnih krajeva Jugoslavije, ona ju je znatno obogatila – kako izvorno, tako i tematski, obrativši pažnju i na neke do sada zanemarene faktore koji su uticali na pojavu i obim iseljavanja. Jedan od najvećih doprinosa ovog rada svakako predstavlja uverljivo i vrlo dokumentovano raskrinkavanje niza mitova vezanih za ovu brizantnu temu koji se mogu naći pre svega u albanskoj, ali delom i u srpskoj i inostranoj historiografiji. Zbog toga će ova studija dugo ostati nezaobilazno štivo za sve koji budu pokušali da prodube saznanja o ovoj problematici, a posredno i o mnogim pitanjima društvene istorije obe Jugoslavije.

Zoran Janjetović

Ivana Dobrivojević, SELO I GRAD. TRANSFORMACIJA AGRARNOG DRUŠTVA SRBIJE 1945–1955, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2013, 539 str.

Početakom 2013. iz štampe je izašla nova monografija renomirane istoričarke dr Ivane Dobrivojević pod naslovom *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, koju je u biblioteci *Studije i monografije* objavio Institut za savremenu istoriju iz Beograda.